

موسسه آموزش عالی باختر ایلام

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث

رفتار شناسی فرهنگی با رویکردی بر سیره

حضرت ابراهیم (علیه السلام)

توسط: علی رضا جعفرزاده

استاد راهنما: دکتر سهراب مروتی

استاد مشاور: دکتر نرگس شکریگی

اردیبهشت ۱۳۹۵

چکیده

چگونگی عمل و رفتار و برخورد با موضوعات اجتماعی، نحوه عملکرد، اعمال و رفتار انسان، ضمن این که گویای شخصیت و منش اوست، در زندگی و ارتباط با دیگران و رسیدن به اهداف مورد نظر بسیار با اهمیت است و در قرآن کریم در کنار ایمان همیشه از عمل (صالح) یاد شده تا اهمیت آن را متذکر گردد. از دیدگاه قرآن کریم ابراهیم خلیل علیه السلام اولین پیامبر صاحب کتاب آسمانی و دومین رسول اولوالعزم و از بزرگترین شخصیت‌های الهی است که در میان پیامبران دیگر از امتیازات ویژه‌ای برخوردار است. و زندگی پرفراز و نشیبش رابه عنوان الگو و اسوه برجسته ساخته است. رفتار و برخورد آن بزرگوار با مردم و حاکمان هم عصر خویش و شیوه رفتار این پیامبر الهی از منظرهای مختلف، موضوع اصلی این پژوهش قرار گرفته است. شیوه‌های آن حضرت در برخورد با مردم و تبلیغ دین و مبارزه با مخالفان به دو صورت گفتاری و رفتاری است که در شیوه گفتاری از جهات مختلف شامل نوع بیان که به اشکال برهان (محاچه)، جدال احسن و موعظه با مخاطبان خود که افراد، خانواده، عموم مردم و گروه و طایفه خاصی را شامل می‌شده و از جهت محتوا که با بشارت و انداز، تشویق و ترغیب، دعا و نفرین و برائت و از جهت کیفیت، گاهی با نرمی و گاهی صلابت گفتار و طرح سوال بوده است. در شیوه رفتار آن حضرت، ترویج عملی خداپرستی، تهذیب نفس، تربیت عملی افراد جامعه و بویژه اعضای خانواده خود، امر به معروف و نهی از منکر و در جایی هم با شکستن بت‌ها، جهاد و هجرت بوده است. این پایان نامه از چهار فصل: کلیات، مصادیق رفتارشناسی فرهنگی، روش شناسی فرهنگی و شاخص‌های بارز رفتار فرهنگی مطلوب و آثار آن تشکیل شده است. نتیجه اینکه یافتن راه و روش صحیح رفتار فردی و اجتماعی برای رسیدن به یک زندگی مطلوب و خداپسند، آشنایی با اسوه‌های الهی و شیوه‌های رفتاری آن عزیزان از نیازهایی است که ما را به سمت اینگونه تحقیقات سوق می‌دهد.

واژه های کلیدی: رفتار شناسی ، فرهنگ ، سیره ، حضرت ابراهیم علیه السلام

فهرست مطالب

عنوان مطلب.....	صفحه.....
مقدمه	۱
فصل اول کلیات	۳
بخش اول کلیات	۴
۱-۱ شرح و بیان مساله	۴
۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق	۴
۱-۳ سوالات تحقیق	۵
۱-۴ اهداف تحقیق	۵
۱-۵ روش تحقیق	۶
۱-۶ پیشینه و تاریخچه تحقیق	۶
بخش دوم: واژه شناسی	۹
۲-۱ معناشناسی رفتار و رفتارشناسی	۱۰
۲-۲ معنا شناسی سیره	۱۲
۲-۳ معناشناسی فرهنگ	۱۲
۲-۴ معنای اصطلاحی فرهنگ	۱۳
۲-۵ مفهوم فرهنگ پذیری	۱۵
فصل دوم: مصادیق رفتار شناسی فرهنگی	۱۷
بخش اول: برخورد های گفتاری	۲۲
۱- انواع شیوه های برخورد گفتاری	۲۶
۱-۱ شروع با طرح سؤال	۲۶

عنوان مطلب صفحه

۲۹	۱-۲ برائت از شرک و کفر به صورت های مختلف
۳۱	۱-۳ روش کلی جدال احسن
۴۱	۱-۴ روشهای جزئی و عملی جدال
۴۲	۱-۴/۲ روش مقایسه (قیاس کردن)
۴۳	۱-۴/۳ گفتار نرم
۴۴	۱-۴/۴ استدلال به کمک محسوسات
۴۴	۱-۴/۵ خطاب همراه با تعقل و تحریک وجدان
۴۸	بخش دوم : برخوردهای رفتاری
۵۰	۲-۱ تربیت عملی افراد (مخصوصا اعضای خانواده)
۵۲	۲-۲ رحمت و شفقت به مخاطبان
۵۵	۲-۳ کرامت ، گذشت و تغافل
۵۶	۲-۴ تاسیس مرکز عبادت
۵۸	۲-۵ تاکید بر نماز
۵۹	۲-۶ هجرت
۶۰	۲-۷ پیشتازی در نیکی ها
۶۲	۲-۸ برائت
۶۳	۲-۹ معاریض و توبه
۶۸	۲-۱۰ مقاومت و ایستادگی برای رسیدن به هدف
۷۰	۲-۱۱ امر به معروف و نهی از منکر
۷۵	یک نمونه عملی در قرآن
۷۶	ویژگی های رفتاری حضرت ابراهیم(ع)

عنوان مطلب صفحه

فصل سوم: روش شناسی فرهنگی ۸۲

- ۱- دسته بندی شیوه های رفتار فرهنگی قرآن ۸۴
 - ۱-۱ شیوه های مستقیم ۸۴
 - ۱-۲ شیوه های غیرمستقیم ۸۷
 - ۱-۳ شیوه های ساده و بسیط ۹۳
 - ۱-۴ شیوه های مرکب و پیچیده ۹۵
- ۲- تنوع اسوه ها و شخصیت های برجسته قرآنی ۹۶
- ۳- شیوه های متنوع برخورد قرآنی ۱۰۰
- ۴- خصوصیات حضرت ابراهیم علیه السلام ۱۱۵

فصل چهارم: شاخص بارز رفتار فرهنگی مطلوب و آثار آن ۱۲۰

- ۱- عوامل موثر در رفتار فرهنگی ۱۲۱
- ۲- عوامل فرهنگی انگیزش رفتار مطلوب ۱۲۴
- ۳- بیماریهای اخلاقی موثر در رفتار فرهنگی ۱۲۵
- ۴- الگوی مقابله با رفتارهای نامطلوب فرهنگی ۱۲۵
- ۵- مراقبت در مقابل رفتارها و فرهنگهای آسیب رسان ۱۲۵
- ۶- شاخص های بارز رفتار مطلوب فرهنگی ۱۲۹
- ۷- آثار رفتار فرهنگی مطلوب ۱۳۱

نتیجه گیری ۱۳۳

فهرست منابع ۱۳۵

مقدمه

رفتار و برخورد انسان با دیگران و شیوه های رفتار او، در رسیدن به هدفش از اهمیت فراوانی برخوردار است. و اگر کسی بخواهد سلوک و شیوه زندگی، عقیده یا هنجارهای فرد یا جامعه ای را تغییر دهد، شیوه عملکرد و برخورد او آن چنان حائز اهمیت است که ممکن است یک برخورد خوب وی را در رسیدن به مقصود کمک نموده و یا با یک برخورد و رفتار نامطلوب، وی را به کلی از هدف دور کند. سراسر قرآن در خصوص شیوه های زندگی و رفتار فردی و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و... و شیوه های بیان و برخورد و جدال احسن و موعظه حسنه است، و الگوهای عملی رفتاری فراوانی را معرفی می کند. علاوه بر معرفی اسوه حسنه « وجود نازنین پیامبر گرامی اسلام(ص) » «لقد کان لکم فی رسول اللہ اسوۃ حسنۃ» نمونه های فراوان دیگری ارائه کرده است.

حضرت ابراهیم علیه السلام اولین پیامبر صاحب کتاب آسمانی و دومین پیامبر اولوالعزم و از بزرگترین شخصیت‌های الهی است که نقش تاریخ سازی او بر کسی پوشیده نیست. ازدیدگاه قرآن، ابراهیم علیه السلام در میان پیامبران دارای امتیازات ویژه ای است که باعث شده در نزد پروردگاره عالترین مقامات ممکن دست یابد. زندگی او سراسر مبارزه با مظاهر شرک و طاغوت و دعوت به توحید و هدایت بشریت است. مبارزات وی گاه به صورت مناظرات منطقی و زمانی به شیوه عملی، با شکستن بتهانمود می یابد. خلوص و ایمان و استقامت شگفت انگیز قهرمان توحید، موجب شد که خداوند او را مقتدای دین باوران و امام بشریت قرار دهد و مشی او را صراط مستقیم و آیینش را دین حنیف بنامد و همه خداجویان تاریخ را مأمور به پیروی از این بزرگ پیشوای آسمانی گرداند.

انعطاف پذیری اسلام چنین اقتضا می کند، که با روش های مناسب زمان و با زبان روز و با ابزارهای مشروع گوناگون، پیام اسلام را به مردم رساند، و تبلیغ و دعوت را به نحو احسن انجام داده تا بیشترین و بهترین نتیجه حاصل شود. حضرت ابراهیم علیه السلام یکی از پیامبران اولوالعزم الهی است که صاحب شریعت مستقل بوده و برای هدایت انسان ها و نفی شرک و بت پرستی و بسط و گسترش توحید و یگانه پرستی تلاش و زحمات فراوانی را متحمل گردید.

از آنجا که تبلیغ دین الهی و تغییر افکار و اعتقادات و ترویج عقاید دینی امری فرهنگی است، پس رفتاری فرهنگی و سنجیده می‌طلبد تا علاوه بر این که باورها و معتقدات غلط با منطق قوی، استدلال و سایر روشهای گوناگون تبلیغی از ذهن پاک گردد، اعتقادات و باورها و ایدئولوژی های صحیح جایگزین آن گشته و جامعه را به سوی ترقی و تعالی از همه جنبه های مادی و معنوی سوق دهد.

برای این که با رفتار فرهنگی آشنا شده و شاخص های بارز آن را بشناسیم، لازم است به الگوها و اسوه های اصلی که خالق انسان برای وی قرار داده، تاسی کند. همان وجود عزیزی که پدیدآورنده است، نیازها، تواناییها، مسیرها و مشکلات طی این طریق را بهتر می‌داند و راهنمایانی صبور و ساعی و رؤوف و توانا و دارای انگیزه لازم برای این امر فرستاده و از آنها به عنوان الگو و اسوه حسنه نام برده است.

ما هم برای رسیدن به این مهم، رفتارشناسی فرهنگی را با رویکردی بر سیره پیامبر بزرگ خداوند حضرت ابراهیم علیه السلام که خود پس از گذراندن آزمایشات و ابتلاها و امتحانات فراوان به مقام رسالت، نبوت، و امامت رسیده را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

فصل اول کلیات تحقیق

بخش اول کلیات

۱-۱ شرح و بیان مساله

هر جامعه ای نیاز دارد که فرهنگ غنی خود را به نسل جوانش انتقال دهد لذا ضروری است ضمن تحکیم سنت ها و آداب صحیح فرهنگی خود، با بررسی و تجزیه و تحلیل فرهنگ هایی که با آن در تضارب هستند، با نقد و واکاوی و به تعبیری بومی کردن نوآوری های فرهنگ بیگانه برای همخوانی با فرهنگ خود اقدام نماید. انعطاف پذیری اسلام چنین اقتضا می کند، که با روش های مناسب زمان و با زبان روز و با ابزارهای مشروع گوناگون، پیام اسلام را به مردم رساند، و تبلیغ و دعوت را به نحو احسن انجام داده تا بیشترین و بهترین نتیجه حاصل شود. چون برای معرفی فرهنگ غنی اسلام، به یک الگوی پاک و شخصی که خود در معرفی و تبلیغ دین الهی بصورت عملی وارد شده نیاز است، و نظر به اسوه بودن پیامبران الهی علیهم السلام بویژه حضرت ابراهیم علیه السلام که نیا و جد پیامبرانی است که پس از او به هدایت انسان ها پرداخته اند، به بررسی رفتار فرهنگی با رویکردی بر سیره آن حضرت پرداختیم تا با شناخت بهتر عملکرد و رفتارش در هدایت انسان ها، او را مقتدای خود قرار داده و با الگوگیری از ایشان ابتدا به اصلاح خود پرداخته و سپس در جامعه نیز به روش ایشان عمل نماییم. گرچه در کتب و مقالات مباحثی در این خصوص وجود دارد، بنده را اقناع نکرده و لازم دیدم بصورت تخصصی با رجوع به منابع اسلامی از قبیل قرآن کریم و تفاسیر و سیره معصومین و روایات، جوابی برای این مسائل بیابم.

۱-۲ اهمیت و ضرورت تحقیق

یکی از مباحثی که درحوزه قرآن مطرح می شود، چگونگی تعامل و برخورد و رفتار انسان ها در محیط و جامعه است. این امر متناسب با وظایف هر فردی در قبال خود، جامعه و خدای خویش است، که در قبال هر کدام چه وظایفی دارد و چگونه و به چه نحوی آن را انجام دهد تا به بهترین نتیجه ممکن برسد. قرآن کریم برای این دین توحیدی که منشأ ادیان ابراهیمی است، ویژگی ها و آموزه

هایی را بیان می کند. این اهمیت از آن جهت است که قرآن پیوسته به پیامبر گرامی اسلام (ص) تاکید می کند که از آیین حنیف ابراهیمی پیروی کند. بنا براین بررسی ویژگی ها و آموزه های چنین آیینی امری ضروری است. ابراهیم علیه السلام در آیین مسیحیت و یهودیت جایگاه ویژه ای دارد تا حدی که هر کدام ایشان را از خود می دانند. خداوند متعال آیین اسلام را همان آیین ابراهیم علیه السلام معرفی می کند و دین او را صراط مستقیم می داند

از آنجا که در هر زمانی افرادی وجود دارند که سد راه هدایت انسانها بوده و با دین و مکتب حق و مخصوصا اسلام دشمنی داشته و مخالفت می کنند، و جامعه نیز از فرهنگ های دیگران تاثیر پذیر است و در عصری که اطلاعات و فرهنگ ها در کوتاه ترین زمان ممکن نشر و گسترش می یابند، هدف این تحقیق آن است که با الگو گرفتن از رفتار صحیح اسلامی و توجه به ویژگی های انبیاء عظام و در این تحقیق به صورت ویژه حضرت ابراهیم علیه السلام، با شیوه های رفتاری و گفتاری درست و برگرفته از فرهنگ غنی اسلام آشنا شده و برای داشتن ارتباطات مناسب و سالم با مردم جامعه خود و بسط و گسترش فرهنگ اسلامی، تلاش نماییم. و با علم و آگاهی و شناخت شیوه های رفتار درست در اجتماع زندگی کنیم و هم این که با روش های رویارویی با حيله ها و ترفندهای دشمنان اسلام که سعی دارند چهره ای خشن و متحجر از اسلام و مسلمانان را به جهانیان معرفی کنند و راه های مقابله با آنها آشنا شویم.

۳-۱ سوالات تحقیق

۱- رفتارشناسی فرهنگی چیست؟

۲- ویژگی های رفتاری حضرت ابراهیم علیه السلام کدام است؟

۳- شیوه رفتار فرهنگی او چگونه بوده است؟

۴- شاخص بارز رفتار فرهنگی چیست؟

۴-۱ اهداف تحقیق

- اهداف کلی:

شناخت رفتارهای فرهنگی با تکیه بر رفتارهای حضرت ابراهیم علیه السلام

- اهداف جزئی (اگر وجود دارد):

- ۱- شناخت مفاهیم رفتارشناسی و رفتارشناسی فرهنگی
- ۲- شناخت ویژگی های رفتاری حضرت ابراهیم علیه السلام
- ۳- تبیین روشهای فرهنگی حضرت ابراهیم علیه السلام
- ۴- شاخص بارز رفتار فرهنگی مطلوب کدام است؟

۱-۵ روش تحقیق

در این پایان نامه از روش های تحلیلی و توصیفی و با استفاده از شیوه جمع آوری اطلاعات به شیوه اسنادی کتابخانه ای نگاشته شده است و با مطالعه و بهره گیری از مطالب عنوان شده در تفاسیر مختلف قرآن کریم توسط مفسران بزرگ، کتب مختلف روایی و احادیث منقول از اهل بیت علیهم السلام و کتب قصص انبیاء و کتب سیره شناسی پیامبران و مخصوصا حضرت ابراهیم علیه السلام، نگاشته شده است.

۱-۶ پیشینه تحقیق

در باره سرگذشت، تاریخ، شخصیت و سیره حضرت ابراهیم علیه السلام تالیفات و مقالات مختلفی نگاشته شده است. از جمله آنها:

- ۱- « بروجردی، اشرف ۱۳۹۳ در اثر خود با عنوان: « رفتارشناسی ابراهیم علیه السلام در نصوص یهودی، مسیحی و اسلامی » به رفتارشناسی ابراهیم علیه السلام بطور کلی و عام پرداخته و بیشتر حجم کتاب را به زندگی نامه آن حضرت اختصاص داده است ولی در این پژوهش به رفتارشناسی فرهنگی آن حضرت پرداخته شده و شیوه های مختلف برخورد گفتاری و رفتاری مد نظر بوده است. این کتاب شامل: فصل اول با عنوان: مبانی اندیشه ی توحیدی ابراهیم علیه السلام و فصل دوم با عنوان: درباره ی ابراهیم علیه السلام و فصل سوم با عنوان: جایگاه ابراهیم علیه السلام در قرآن، تورات و انجیل و در پایان کلام آخر و فهرست ها می باشد. که از فصول مختلف کتاب در صورت لزوم و بیشتر با ادبیات و برداشت شخصی بهره گرفته شده است.

۲- بیسونی، محمد، ۱۳۸۵، در کتاب خود تحت عنوان: « پیامبر شناسی از دیدگاه قرآن کریم (رفتار شناسی پیامبر اعظم) (ص) »، به رفتارشناسی پیامبر اعظم (ص) پرداخته و از مسائل رفتارشناسی بحث شده و بیشتر خصوصیات و رفتار حضرت محمد (ص) را بیان نموده و به رفتار فرهنگی و خصوصیات حضرت ابراهیم علیه السلام اشاره ای نکرده است. ولی من بصورت خاص رفتارشناسی فرهنگی با رویکرد سیره ابراهیم علیه السلام را بررسی نموده ام.

۳- ابو اسحق ابراهیم بن منصور نیشابوری، ۱۳۸۲، قصص الانبیاء، این کتاب عمدتاً به داستانهای قرآنی و وقایع و مقام پیامبران پرداخته و بصورت داستان و قصه گویی مطالبی در بازه زندگانی پیامبران الهی و نیز حضرت ابراهیم علیه السلام را شرح داده است و اشاراتی به رفتار آنها نموده ولی بحثی در رفتار فرهنگی ایشان نکرده است.

۴- معرفت آیت الله محمد هادی، در اثر خود با عنوان: « تنزیه الانبیاء » صرفاً به برخی شبهات که پیرامون مسائل و امور و عملکرد و برخی سخنان پیامبران الهی اکتفا نموده و در شبهاتی از بیان و عمل حضرت ابراهیم علیه السلام مانند این که فرموده من بیمار هستم و ... پاسخ گفته و سخنی از رفتار شناسی و شیوه فرهنگی آن حضرت به میان نیامده است.

۵- معین الدینی، سمیه، ۱۳۹۱، در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان: « ویژگی ها و آموزه های آیین حضرت ابراهیم علیه السلام در قرآن مجید » بیشتر به ویژگی ها و خصوصیات آن حضرت و آموزه های دینی پرداخته است که رفتارشناسی فرهنگی را مورد بررسی قرار نداده است.

۶- سعیدی، فرزانه، ۱۳۹۱، در پایان نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان: « شیوه های رویارویی حضرت ابراهیم علیه السلام با مخالفان با تکیه بر قرآن مجید » ۱۳۹۱ فقط به شیوه های مواجهه با مخالفان پرداخته شده و سایر روش های فرهنگی و رفتاری آن رسول گرامی را در نظر نگرفته است. با وجود نگارش کتب و مقالات مختلف در باره حضرت ابراهیم علیه السلام، نوشته مستقلی در خصوص رفتارشناسی فرهنگی و رویکرد و سیره فرهنگی آن حضرت با چنین سبک و سیاقی نیافتیم. هرچند در تفاسیر شیعه و سنی در این خصوص در ذیل آیات مربوط به حضرت ابراهیم علیه السلام مطالب مختلفی آورده شده، و سیره نویسی ها به شیوه ها و روش های برخورد حضرت ابراهیم علیه

السلام با حاکم زمان خود ، ستاره پرستان و ... پرداخته و الگوهایی از رفتار فرهنگی آن حضرت در ذیل آیات بیان گردیده و در کتب قصص انبیاء نیز بحث شده است ، ولی بطور مجزا و مستقل با این عنوان پژوهشی را انجام نگرفته است .

بخش دوم :

واژه شناسی